

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU KOGUDE KUJUNDAMISE JA SÄILITAMISE TEGEVUSKAVA AASTANI 2018

1. SISSEJUHATUS

Eesti Rahvusraamatukogu (RR) ülesandeks kogude kujundamise ja säilitustegevuse aspektist on rahvusraamatukoguna koguda, säilitada ja teha kättesaadavaks Eestis ilmunud või Eestit puudutavad teavikud, parlamendiraamatukoguna tagada Riigikogu jt. põhiseaduslike institutsioonide infoteenindus ning teadusraamatukoguna vahendada teadustöök vajalikku informatsiooni humanitaar- ja sotsiaalteaduste valdkonnas.

Rahvusraamatukogu strateegilisteks eesmärkideks aastani 2018 on Eesti kirjasõna viimine maailma, e-kogude eelisarendamine ning trükiste säilitamise ja digitaalse arhiveerimise kompetentsikeskuse arendamine.

Eesmärkidele jõudmiseks tuleb:

- luua Eesti väljaannete võimalikult täielik digitaalne kogu;
- suurendada e-väljaannete osakaalu kogude kujundamisel;
- humanitaar- ja sotsiaalteaduste kogu arendamisel panna rõhk õigus- ja kunstikirjandusele;
- täita trükiste säilitamise, digitaalse arhiveerimise ja digiteerimise kompetentsikeskuse rolli Eestis.

Prioriteetseteks meetmeteks on võimekuse arendamine digitaalsete sundeksemplaride arhiveerimiseks ja säilitamiseks digitaalarhiivis, Eesti Veebiarhiivi arendamine, Eesti harulduste, ainuexemplaride ning RRI profiilile vastavate humanitaar- ja sotsiaalteaduslike väljaannete digitaalsete kasutuskooptate hankimine ning rahvusliku kirjastustoodangu originaalide kui kultuuripärandi olulise osa kogumine. Samuti tuleb suurendada digiteerimistöde mahtu ning parendada kvaliteeti ja digiteerimisprotsessi töövooge.

Raamatukogu juhtkonna nõuandva koguna tegutseb kogude arenduse ja säilitusnõukogu, mille põhiülesanne on Rahvusraamatukogu kogude arendus- ja säilitusküsimuste koordineerimine ja põhimõtteliste otsuste vastuvõtmine.

2009. aastal kinnitas RRI nõukogu kogude kujundamise ja säilitamise tegevuskava 2013. aastani, milles kirjeldatud eesmärgid on 2013. aastaks valdavalt saavutatud. Käivitatud on e-rahvusraamatukogu põhifunktsioonid, s.o. e-väljaannete vastuvõtmine digitaalarhiivi, nende arhiveerimine ja kättesaadavaks tegemine. Rahvusraamatukogu elektroonilisi andmekogusid pakutakse ühest otsikeskkonnast ehk otsinguportaalist. Samuti on investeeritud teavikute hoiutingimuste parendamisse - renoveeritud on kliima- ja ventilatsioonisüsteem kõikides hoidlates ja lugemissaalides. Saastunud teavikute vastuvõtmiseks ja esmaseks tötluseks on ehitatud spetsiaalne ruum ehk isolaator. RR serverite ja kettamassiivide majutamiseks on kasutusele võetud rahvusvahelistele (ISKE) turvalisusnõuetele vastav serveriruumi kompleks.

RRI kogude kujundamise ja säilitamise tegevuskava aastani 2018 keskendub eelkõige rahvusteavikutele, pearõhuga füüsilistel säilituseksemplaridel ja e-väljaannetel ning määratleb arendusmeetmed ja -tegevused, mis on aluseks raamatukogu juhtimise ja rahastamise iga-

aastasele kavandamisele. Tegevuskava lisas on ajaliselt ja rahaliselt täpsustatud vajalike muudatuste sisu.

Kogude kujundamist ja füüsiliste ning digitaalsete kogude säilitustegevust on kajastatud neljas tegevusvaldkonnas:

- kogude kujundamine;
- ennetav säilitamine;
- kogude reprodutseerimine;
- digitaalne säilitamine.

2. KOGUDE KUJUNDAMINE

Olukorra kirjeldus

Rahvusraamatukogu kogude kujundamisel lähtutakse järgnevaist juhendmaterjalidest:

- Kogude arenduse ja säilitusnõukogu protokollid;
- Teavikute komplekteerimise juhend ja selle lisad;
- Digitaalarhiivi Digar loomise alused;
- Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivi DIGAR põhimäärus;
- Eesti veebiarhiivi valikupõhimõtted.

Järjepidev komplekteerimistegevus ning sundeksemplari seadusest tulenev juriidiline tugi andmekandjal rahvusteavikute hankimisel on võimaldanud rahvusraamatukogul kujundada tasakaalustatud ja sihtrühmadele suunatud rahvusteavikute kogusid. Sundeksemplarina on aastas hangitud ca 8800 nimetust trükiseid. Aastatepikkune järelkomplekteerimine on tõhusalt täiendanud rahvusteavikute kogu, mis on võimaldanud vähendada eesti vanema kirjanduse hankimist kogude täielikkuse tagamiseks. Rahvusteavikute osakaal teavikute hankimisel on viimastel aastatel olnud 33% komplekteerimiseelarvest, välisteavikuid on hangitud 67% ulatuses. 2009. aastal alustati teavikute kojulaenutust, mis kasvatas teavikute lisaeksemplaride soetamisvajadust. Eesti väljaannete osas tooks lahenduse e-raamatute ostmise ning laenutustegevuse käivitamine.

Välisteavikute kogu kujundamine toimub komplekteerijate ja referentide koostöös. Teavikuid komplekteeritakse paljudes humanitaar- ja sotsiaalteaduste valdkondades, mis piiratud eelarve tingimustes on kujunenud takistuseks valdkonnapõhiste kogude kujundamisel parimal tasemel. Sellest tulenes vajadus komplekteerimisvaldkondade vähendamiseks, et suurendada rahastust õigus- ja kunstikirjanduse kogude eelisarendamiseks.

Oluliseks meetmeks kogude kujundamisel on olnud dekomplekteerimine, mis seisneb peamiselt mitteprofiilse kirjanduse kustutamises RR kogudest. Viimase nelja aasta keskmine kustutamise maht aastas on olnud ca 33 400 eksemplari/aastakäiku (valdavalt nõukogude perioodil komplekteeritud venekeelsed raamatud ja ajakirjad).

Kasvanud on e-kogude osakaal RRI kogude hulgas. Eesti e-kogusid säilitatakse ja tehakse kättesaadavaks digitaalarhiivi DIGAR vahendusel, kuhu laekuvad regulaarselt kõik päeva- ja maakonnalehed trükifailidena. Koostöö Ajalehtede Liiduga tagab ligi 100 ajalehe trükifailide jooksva laekumise. Vabatahtlikkuse alusel arhiveeritavad ajalehtede failid on võimaldanud lõpetada ajalehtede tagatiskoopiate valmistamise mikrofilmidel.

Digitaalarhiivi täiendatakse igapäevaselt Eesti võrguväljaannete koopiate ja teavikute digitaalkoopiatega. Arhiivi kaudu on kättesaadavad erinevais formaatides Eesti väljaanded, sealhulgas esimesed e-raamatud. Digitaalarhiivis arhiveeritakse ka RRI kogudes olevaist teavikuist valmistatud digitaalsed tagatis- ja kasutuskopiad.

Loodud on veebipõhise juurdepääsuga Eesti valikulise veebiarhiivi esimene versioon. Sinna komplekteeritakse perioodiliselt võimalikult põhjalikult väiksem valik Eesti Veebiarhiivi

valikupõhimõtetele vastavaid võrguväljaandeid ning ülejäänud teadaolevaid ja kättesaadavaid võrguväljaandeid eesti veebi suuremahulise arhiveerimise käigus.

Kasutajate vajadustest lähtuvalt on hangitud üld- ja erialaseid litsentsiandmebaase, eelistades raamatukogu otsinguporataali vahendusel kaugkasutatavaid andmebaase. Teavikuid ja andmebaase on hangitud viimastel aastatel rahalises suhtes 83:17.

Probleemid

- Komplekteerimiseelarve ebapiisavus rahvusraamatukogu, parlamendiraamatukogu ja teadusraamatukogu funktsiooni täitmiseks - pideva hinnatõusu tingimustes on teavikute komplekteerimissumma püsinud aastail 2009-2013 samal tasemel, litsentsiandmebaaside eelarve on vähenenud;
- RRI lai komplekteerimisprofiil nõuab palju ressursi ning ei võimalda kujundada kõrgetasemelisi kollektioone;
- trükifailid ja e-raamatud ei laeku regulaarselt digitaalarhiivi;
- teavikute kojulaenutuseks vajalike eksemplaride vähesus;
- puudub võimalus Eesti e-raamatuid lugejateeninduseks osta ja laenutada;
- põhjalikku arhiveerimist vajavate võrguväljaannete välja selgitamiseks puudub veebiarhiivi meeskonnas võimekus erinevate valdkondade saitide olulisuse hindamiseks;
- Eesti veebiarhiivis puudub suur hulk Internet Archive'i poolt aastatel 1996-2013 arhiveeritud eesti võrguväljaandeid. Internet Arvhive'i jätkusuutlikkus annetustest sõltuva valitsusvälise organisatsioonina on prognoosimatu.

Tegevus

- suurendada komplekteerimiseelarvet 2015. aastal 93 000 euro võrra, et taastada 2009. aasta eelarvekärpele eelnenud rahastustase ning juurdepääs loobutud litsentsiandmebaasidele;
- jätkata komplekteerimiseelarve suurendamist iga-aastase prognoositava 4%se teavikute ja andmebaaside hinnatõusu võrra;
- korrigeerida RRI komplekteerimisvaldkondi õigus- ja kunstikirjanduse kogu eelisarendamiseks, et saavutada õiguskirjanduse osakaaluks 25% sotsiaalteadustes ja kunstikirjandusel 20% humanitaarteaduste kirjandusest;
- suurendada komplekteeritavate e-raamatute osakaalu 1/3 võrra ning hankida välismaiseid e-raamatuid vähemalt 25% ja välisperioodikat vähemalt 90% koguarvust;
- osaleda koostöös Kultuuriministeeriumiga sundeksemplari seaduse koostamisel ning seaduse jõustumisel alustada kõigi sundeksemplari objektide hankimist ja arhiveerimist;
- teha koostööd ning sõlmida kokkuleppeid e-raamatute õiguste omajatega, mis võimaldaks kasutajaile ostuna hankida kõiki erinevaid e-väljaannete laade ja formaate;
- arendada välja teadusraamatukogude vajadustele vastav e-väljaannete laenutuskeskkond;
- kaasata RRI referendid olulisemate võrguväljaannete komplekteerimisse;
- viia läbi Internet Archive poolt 1996-2013 arhiveeritud Eesti võrguväljaannete järelkomplekteerimine.

3. ENNETAV SÄILITAMINE

3.1. Hoidlate olukord ja kliima

Olukorra kirjeldus

Hoidlate kliima loomiseks ja hoidmiseks on kaks üksteisest sõltumatut kliimasüsteemi, mis tagavad säilitus- ja hoiutingimused etteantud parameetrite piires:

- 2004. a. ehitatud autonoomne kliimasüsteem tagab 3. korrusel paiknevatele säilituskogudele (harulduste kogu ja arhiivkogu) EVS-ISO 11799 standardi kohased kliimatingimused;
- 2012. a. renoveeritud kliima- ja ventilatsioonisüsteem teenindab ülejäänud hoidlaid ning lugemissaale.

RRis on kokku 34 hoidlat (üldpinnaga 12 000 m²), mis jagunevad sõltuvalt kasutamiseesmärkidest ja säilitustingimustest:

- 5 pikaajalise hoiuga hoidlat, kus õhutemperatuur on 18±1°C ning suhteline õhuniiskus 40±5%;
- 2 allajahutatud temperatuuriga erihoidlat tagatiskoopiate, ohustatud teavikute, auviste ja e-teavikute säilitamiseks:
 - õhutemperatuur 7±1°C ja suhteline õhuniiskus 30±5%;
 - õhutemperatuur 14±1°C ja suhteline õhuniiskus 40±5%;
- 22 üldhoidlat, kus õhutemperatuur on 18±2°C ning suhteline õhuniiskus 45±5%;
- 5 avatud hoidlat, s.h. 2 lugejatele avatud hoidlat, kus ei seata stabiilse kliimaatilise keskkonna (õhutemperatuur ja suhteline õhuniiskus) nõudeid.

Saastatud teavikute isoleerimiseks ning raamatukogule annetatud teavikute esmaseks kontrolliks ja puhastamiseks on kasutusel 2011. a. valminud kaheosaline isolaator (õhutemperatuur 18±2°C ning suhteline õhuniiskus 45±5%), mis on varustatud täiendava autonoomse ventilatsioonisüsteemiga.

Õhutemperatuuri, suhtelise õhuniiskuse ja bioloogilise õhusaaste mõõtmise kord hoidlates on reguleeritud *Hoidlate kasutamise eeskirjaga*.

Hoidlate (v.a. hoidla 1008) valgustus on renoveeritud vastavalt kehtivatele normidele.

Hoidlates on kokku ca 130 ust, millest 19 vastavad tuleohutusnõuetele. Kõikides hoidlates on märgistatud avariivalgustusega üks evakuatsiooniväljapääs.

RRi hoidlate kustutamiseks on ehitatud gaasikustutusjaam, mis sisaldab 280 ballooni CO₂ ja selle mahust piisab kahe suure hoidla kustutamiseks. Kustutussüsteemi käivitamine on manuaalne.

Probleemid

- puudub hoidla kunstikogu hoiustamiseks;
- hoidlate metalluksed on amortiseerunud ega vasta tuleohutusnõuetele;
- hoidlates puudub teiste evakuatsiooniväljapääsude avariivalgustusega märgistus.

Tegevus

- Viia hoidlate gaaskustutussüsteem efektiivsemale automaatikale ja kustutusgaasile;
- Jätkata valgustite vahetamist ja väljapääsuteede avariivalgustuse ülesseadmist ning hoidlate regulaarset puhastamist ja hooldamist;
- Soetada ja paigaldada varugeneraator(id) võimalikest elektririketest tulenevate probleemide ennetamiseks;
- Ehitada hoidlasse 1008 RR kunstikogu jaoks max 36 m² suurune hoidla;
- Jätkata hoidlauste vahetamist vastavalt tuleohutustsoonidele;
- Remontida RR arvestusdokumentide hoidla 3146.

3.2. Hoidlate sisustus

Olukorra kirjeldus

Enamus kogudest paikneb *Hoidlate kasutamise eeskirjas* sätestatud säilitustingimustele vastavates hoidlates ning teavikud on paigutatud nõuetekohastele ja teavikulaadidele sobivatele metallist riulitele või kappidesse. Hoidlad on sisustatud kogude suurusele ja vajadustele vastava inventariga. Hoidlate täitumus on keskmiselt 66 %.

2009 – 2013 järgiti inventari soetamisel *Investeeringiskava aastani 2013*, mida korrigeeriti 2011. a. juunis ja 2013. a. märtsis. Põhikogu auviste, mikrovormide ja e-teavikute hoiustamiseks hangiti 14 metallkappi, lisaks 2 kappi fotomaterjalide säilitamiseks allajahutatud hoidlas, 1 kapp hallituskahtlusega teavikute ajutiseks hoidmiseks ja 1 kapp harulduste näitusesaali raamatutugede jmt. hoidmiseks. Suurimaks hankeks oli 6 sahtelkapi (á 25 sahtlit) soetus 2013. a. oktoobris, mis on mõeldud arhiivkogu kaardi- ja graafikateavikute hoidmiseks. Koguvajadus oli 12 kappi ning ülejäänud 6 sahtelkapi hange kavandatakse käesoleva dokumendi investeeringiskavas.

2010. a. vähendati säilitusümbriste ostmiseks eraldatud summat, eelarves oli 5000 eurot aastas. Prioriteetideks on arhiivkogu teavikute ümbrised, samuti põhikogu perioodikale ja õhukestele trükistele mõeldud mapid. Piiratud eelarve ei võimaldanud vajalikus koguses hankida põhikogu suureformaadilistele ja pehmeaanelistele trükiste paigutamiseks sobilikke püstsahtleid.

Erimõeldulisi ümbriseid ning kaitsekarpe konserveeritud teavikutele ja harulduste kogu teavikutele valmistatakse RRis.

Arhiivkogu teavikutest on karbistamata vaid kolmandik karbistamist vajavatest 1. ja 2. formaadi raamatutest. Kõik erihoidlatesse paigutatud teavikud on nõuetekohastes ümbristes. Harulduste kogu eestikeelsetest teavikutest on karbistatud ligi 80 %, kuid neist 30 % vajavad uusi ümbriseid, kuna olemasolevate materjal ei vasta säilitusnõuetele. Korrastatud arhiivides on arhivaalid nõuetekohastes ümbristes.

Probleemid

- Haruldaste raamatute hoidlas on suureformaadiliste teavikute paigutamiseks ebasobivad ja ebakvaliteetsed (roostes, üle värvitud jmt.) statsionaarsed riulid;
- arhiivihoidlas säilitatakse isikuarhiive ja avalikke arhiive arhivaalide hoidmiseks mitesobivatel riulitel, puuduvad võimalused hoida lahus korrastatud ja korrastamata arhiive;
- endise ENSV Raamatupalati trükigraafika kogu nõuetekohaseks paigutamiseks on puudu veel 6 sahtelkappi (á 25 sahtlit);
- puuduvad kapid arhiivkogu postkaartide paigutamiseks;
- kogude arvestusdokumentide hoidla on sisustatud puidust riulite ja kappidega, mis ei vasta säilitusnõuetele;
- põhikogu helisalvestiste hoidlas puudub kasvuruum laserplaatide hoiustamiseks;
- puudub sobiv inventar kunstikogu teoste (maalid, skulptuurid, tarbekunst) hoiustamiseks;
- puudub vajalik kogus metallist raamatutugesid põhikogu teavikute vertikaalasendis hoiustamiseks hoidlates ja lugemissaalides;
- raamatuliftist väljuvad teavikud saavad kukkudes kahjustusi, kuna nende vastuvõtmiseks puudub sobiv inventar.

Tegevus

- Hankida ja paigutada hoidlatesse nõuetekohased ja teavikute mõõtudele vastavad kapid ja riulid;

- Põhikogu laserplaatidele kasvuruumi saamiseks tihendada olemasolevat liikuvriiulit laserplaatide paigutamiseks sobivate laudidega;
- Jätkata eri tüüpi säilitusümbriste hankimist vähemalt 6000 euro eest aastas;
- Paigutada harulduste kogu eestikeelsed teavikud nõuetekohastesse ümbristesse;
- Hankida raamatuliftide juurde teavikute vastuvõtmiseks sobiv inventar (liikuva põhjaga kärud vmt).

3.3. Teavikute puhastamine

Olukorra kirjeldus

Teavikute puhastamine toimub nii hoidlates kui ka spetsialiseeritud puhastamis- ja desinfitseerimisruumis kogude säilitusosakonnas. Teavikuid puhastavad kogude säilitusosakonna hooldustehnikud vastavalt kogude prioriteetsusele ja puhastamisvajadusele.

Plaaniline puhastamine hoidlates toimub alates 2005. aastast, kahe töötaja keskmine jõudlus aastas on 5 000 laudit koos teavikutega. Käesolevaks ajaks on 34 hoidlast puhastatud 23. Samas tempos jätkates kulub puhastamise lõpetamiseks veel ca 4 aastat.

Teavikute individuaalne puhastamine toimub kogude säilitusosakonnas, kus ühe töötaja puhastamisjõudlus on kuni 5 000 teavikut (s.h. trükised, heliplaadid ja -kassetid, laserplaadid) aastas. Prioriteetideks on säilituseksemplarid, arhiivkogu teavikutest on käesolevaks ajaks puhastatud ~ 95% puhastamist vajavatest raamatutest ning kõik auvised ja e-teavikud. Samuti puhastatakse enne kogudesse suunamist ja hoidlatesse paigutamist ka järelkomplekteeritud teavikud. Jooksvalt tehakse teavikute pisiparandusi.

Probleemid

- Saastunud teavikute hulk hoidlates on suur, nende vananemisprotsess kiireneb. Teavikuid puhastavate töötajate arv on väike, mistõttu korduv puhastamise periood on väga pikk (prognoositavalt üle 15 aasta).

Tegevus

- Väheneva rahastamise tingimustes eelistada rahvusteavikute puhastamist ja korrastamist
- Jätkata senist töökorraldust vähemalt samal tasemel, täiendada ja hooldada töövahendeid ja töötingimusi, millega kindlustada järjepidev teavikute puhastamine.

3.4. Põhikogu trükiste eluea pikendamine

Olukorra kirjeldus

Kasutuskogudes olevate teavikute eluiga sõltub lisaks hoitingimustele teaviku valmistamise kvaliteedist, eksemplaride arvust ja kasutamise intensiivsusest. Põhikogu trükiste kaitseks ja lagunemise ennetamiseks kiletatakse enne hoidlasse paigutamist kogude säilitusosakonnas kõik pehmekaanelised trükised. Trükiste eluea pikendamise üheks meetmeks on jätkuvalt ümberkõitmine. Uute köidete valmistamise mahud vähenevad alates 2014. a., kuna seoses perioodika eksemplaarsuse vähendamisega ja trükifailide laekumisega lõpetati ajakirjade aastakomplektide kõitmine.

Väikese eksemplaarsusega ja enim kasutatavate trükiste eluea pikendamiseks on oluline suurendada reprodutseerimise võimalusi. Prioriteetseks suunaks on kujunenud digitaalsete kasutuskooptate loomine.

Probleemid

- Kasutuskogude ümberkõitmisel ja kiletamisel kasutatav materjal kallineb pidevalt;
- teavikute kõitmiseks vajaminevaid tehnilisi seadmeid Eestis ei valmistata, spetsiaalseadmed on rahvusvahelisel turul väga kõrgete hindadega.

Tegevus

- Eelarve planeerimisel pidada oluliseks trükiste kiletamiseks ja ümberkõitmiseks vajaliku rahastamistaseme säilitamist
- Jälgida pidevalt seadmepargi tehnilist seisukorda ning õigeaegse remondi ja hoolduse abil pikendada seadmete kasutusiga

3.5. Teavikute ohutuse tagamine

Olukorra kirjeldus

Teavikute ohutuse tagamist käsitleb *Kriisireguleerimise plaani* peatükk 7.5. *Teavikute ohutuse tagamine (TOT)*, mis sätestab meetmed kriisiolukordade ennetamiseks, kriisi korral tegutsemiseks ja kriisieelse olukorra taastamiseks. Määratletud on esmatähtsad kogud ja avariipinnad, kus toimub kriisiaegne töö teavikutega. Soetatud on kriisireguleerimise varu, mis on paigutatud garderoobi kahte rataskonteinerisse.

Igapäevaselt jälgivad teavikute ja hoidlate olukorda hoidlatöötajad, kes teavitavad peavarahoidjat mistahes hoiutingimuste halvenemisest.

Probleemid

- Teavikute ohutuse tagamise plaani pole töötajatele piisavalt tutvustatud.

Tegevus

- Korraldada kriisirühmale kriisiolukorra tagajärgede likvideerimise meetmete alane õppus;
- sõlmida koostöölepingud kriisi likvideerimisel abistavate partneritega;
- kaasajastada *Teavikute ohutuse tagamise* juhendit.

3.6. Teavikute konserveerimine

Olukorra kirjeldus

RRis on loodud tehnoloogiline keskkond paberi, s-h. suureformaadiliste teavikute ennistamiseks/konserveerimiseks (desinfitseerimine, paberi valamine jne.), köidete ennistamiseks/konserveerimiseks ning paberfotode konserveerimiseks. Osa tehnilistest ruumidest on renoveeritud.

Konserveerimistegevuse haldamiseks, kvaliteedi kontrolliks ning teavikute seisundi ja säilivusrisi määramiseks kasutatakse infosüsteemi SÄILIK. Üldjuhul kuuluvad konserveerimisele säilituskogude eksemplariid. Suur osa ennistamist vajavatest rahvusteavikutest on seisundi üldhinnangu järgi halvas olukorras. 2007-2013 on infosüsteemis SÄILIK registreeritud ca 500 rabelal paberil ohustatud teavikut.

Probleemid

- Konservaatorite tööruumid ei ole täielikult nüüdisajastatud;

- konserveerimist vajavate trükiste hulk on suurem kui selleks eraldatud ressurss võimaldab.

Tegevus

- Renoveerida konservaatorite tööruumid 69,2 m² D-korpuse 5. korrusel
- Arendada infosüsteemi SÄILIK arhiveerimiskeskonda ja kasutajaliidest teavikute seisundi ja säilivusriskide paremaks analüüsimiseks
- Tegeleda paberi omaduste testimisega
- Tegeleda konserveeritud teavikute paberi seisundi järelkontrolliga

4. KOGUDE REPRODUTSEERIMINE

4.1. Olukorra kirjeldus

Rahvusraamatukogu strateegiliseks arengusuunaks järgneval viiel aastal on teha digitaalsena kättesaadavaks võimalikult suur osa Eesti väljaannetest. Üheks oluliseks meetmeks on kogude digiteerimine, mis toimub säilitamise eesmärgil, projektipõhiselt ja teenusena. Keskendutakse nii harulduste, ainueksplaride kui ka Rahvusraamatukogu profiilile vastavate humanitaar- ja sotsiaalteaduslike väljaannete digiteerimisele. Eesmärgiks on 2018. aastaks digiteerida ja teha kättesaadavaks 50% Eesti perioodilistest väljaannetest ja 10 % Eesti raamatutest.

RRi kogudesse kuuluvate teavikute reprodutseerimise tingimused ja korra määratleb *Eesti Rahvusraamatukogu kogudesse kuuluvate teoste reprodutseerimise juhend*. Digitaalsete tagatiskoopiate valmistamise põhimõtted sätestab *Digitaalsete tagatiskoopiate valmistamise juhend*. Digiteeritud väljaanded arhiveeritakse digitaalarhiivis DIGAR ning tulenevalt autoriõiguse kehtivusest on kas internetis vabalt kättesaadavad, kasutatavad RR lugejaarvutites või autoriseeritud töökohal.

2013. a. märtsis lõpetati RR-is mikrofilmimine, põhjuseks vananenud tehnika, piiratud rahalised vahendid selle parendamiseks ning lugejate ootused saada digitaalsete väljaannete kasutamise kaudu parem juurdepääs informatsioonile.

4.1.1. Teavikute reprodutseerimine säilitamise eesmärgil

Kogude terviklikkuse, säilimise ja juurdepääsu loomise eesmärgil teostatakse teavikute plaanipäraselt digiteerimist kogude arenduse ja säilitusnõukogu kinnitatud iga-aastase reprodutseerimiskava ja nimekirjade alusel.

Trükistest kuuluvad esmajärjekorras reprodutseerimisele:

- hävimisohus olevad teavikud (sh rabelal paberil ning tuhmuvate tekstidega);
- ainueksplarid;
- konserveeritud teavikud.

Alates 2008. a. lõpust toimub RRis helikassettide plaanipärane digiteerimine. Valmistatakse varu- ja kasutuskooptid CD-del. 2013. a. alustati helifailide arhiveerimist digitaalarhiivis DIGAR ning nende kättesaadavaks tegemist autoriseeritud töökohtadel digitaalarhiivi ja e-kataloogi ESTER kaudu.

2013. a. alustati koostööd Eesti Rahvusringhäälinguga (ERR) videokassettide digiteerimiseks. Kokkuleppe kohaselt arhiveerib ERR oma arhiivis RR videod kõrgresolutsioonilises vormingus ning konverteerib RR jaoks MPEG-4 vormingus kasutuskooptid.

2012. aastast toimub e-teavikute arhiivkogu diskettide ja CD-ROMide kontrollimine ja konverteerimine, tagatiskoopiad tehakse esialgu arvuti kõvakettale ISO-s.

4.1.2. Kollektiooni- ja laadipõhine digiteerimine

Käesoleval ajal on veebi kaudu on kättesaadavad:

- **ajalooliste kaartide ja linnaplaanide kollektioon**, mis sisaldab alates 16. sajandist koostatud Eesti ala kujutavaid ajaloolisi maakaarte ning Eesti linnade plaane;
- **raamatuillustratsioonide kollektioon**, mis sisaldab Eesti kunstnike raamatukujundust tutvustavaid originaalillustratsioone;
- **reisiteemaliste trükiste kollektioon**, kust leiab rohkem kui 7000 Eesti vaadetega postkaarti aastatest 1900 - 1935, samuti reisijuhte ja teisi turismialaseid raamatuid;
- **Eesti üldlaulupidude nootide kollektioon**, mis sisaldab ajavahemikus 1869 - 2009 toimunud 25 üldlaulupeo koorinoote, sealhulgas üldlaulupidudel osalenud kõikide kooriliikide lauluvihikud alates meeskooridest kuni mudilas- ja valikkoorideni;
- **Eesti trükise Punase raamatu kollektioon**, mis sisaldab 1535-1917 ilmunud Eesti ajaloo, teaduse ja kultuuriloo seisukohalt väärtuslikke ja haruldasi väljaandeid.

Kollektsioonipõhine digiteerimine toimub peamiselt seoses osalemisega digiteerimisprojektides. Väiksemaid temaatilisi kogumeid digiteeritakse ka kogusid tutvustavate näituste koostamise käigus. Samuti lisandub digitaalkollektsioone lugejate tellimustel ja rahastamisel. Järgnevatel aastatel on võimaluseks osalemine riiklikult rahastatavates programmides.

Laadipõhiselt jätkub ajakirjade ja ajalehtede digiteerimine. Enne 1940. a. ilmunud eesti ajakirjadest on lõpetatud on kultuuri-, õigus-, majandus-, kaubandus- ja tööstusajakirjade digiteerimine. Pooleli on ühiskondlik-poliitiliste ajakirjade digiteerimine.

Enamus enne 1940. a. ilmunud suurematest eestikeelsetest ajalehtedest on mikrofilmitud ja/või digiteeritud ja kättesaadavad digitaalarhiivi DIGAR või DEA keskkonna vahendusel. Alustatud on peale 1940. a. ilmunud ajalehtede ja Eesti plakatite digiteerimist.

4.1.3. Reprodutseerimine teenusena

Digitaalne reprodutseerimine toimub ka füüsiliste ja juriidiliste isikute tellimusel. Digitaalseid kasutuskooptiaid tehakse RRI kogudesse kuuluvatest trükistest ja mikrofilmidest *Autoriõiguse seaduses* sätestatud tingimustel.

Koopiatellimusi saab esitada ka elektroonilise vormi kaudu raamatukokku tulemata. Suuremates lugemissaalides on iseteeninduslikud kopeerimis- ja skaneerimismasinad, kus on võimalik ka printida oma süle- või koduarvutist www.pilveprint.ee vahendusel.

Tervikteostest tehtud digitaalkooptiad, mis on varustatud täistekstotsinguga, arhiveeritakse pärast tellimuse täitmist digitaalarhiivis DIGAR ja tehakse kättesaadavaks e-kataloogi ESTER vahendusel.

Probleemid

- Reprodutseerimistegevus on ressursimahukas, koosneb mitmest operatsioonist, on logistiliselt keerukas ja vähe automatiseeritud;
- tööjõuressurss ja rahalised vahendid on piiratud ning jaotuvad säilitamise eesmärgil ja teenusena reprodutseerimise vahel ebaproportsionaalselt;
- tehniline taristu amortiseerub kiiremini kui on võimalik seda uuendada;
- reprodutseerimiseks valitud RRI eksemplarid ei ole sageli kompleksed või on halva kvaliteediga;
- kollektioonipõhiste digiteerimistöde korraldamiseks Eestis on koostöö mäluasutuste vahel puudulik;
- täiustamist vajavad meetodid ja töövood auviste ja elektrooniliste teavikute digiteerimiseks, arhiveerimiseks ja kättesaadavaks tegemiseks

Tegevus

- Kvaliteedikontroll ja selle toimimine vajab täiendavat määratlemist, mehitamist ja täiendavaid automatiseeritud protsesse failihalduses ja -edastuses;
- parandada koostööd mäluasutuste vahel digiteerimistegevuse koordineerimiseks;
- kasutada täiendavate ressursside leidmiseks sihtotstarbelist projektipõhist rahastamist ja koostööprojekte;
- hankida regulaarselt uut riist- ja tarkvara digiteerimistegevuse teostamiseks ning koolitada kasutajaid;
- kasutatada metaandmete ja digiteerimisoperatsioonide kvaliteedi kriteeriumite määramisel parimat rahvusvahelist praktikat;
- digiteerida rahvusteavikuid lähtudes iga-aastasest reprodutseerimiskavast;
- mahukate digiteerimistellimuste puhul kasutada allhankeid.

5. DIGITAALNE ARHIVEERIMINE JA SÄILITAMINE

Olukorra kirjeldus

Kultuuripärandi digiteerimise ja digitaalse säilitamise kavandamisel lähtutakse Rahvusraamatukogu strateegilistest eesmärkidest 2014-2018. RR digitaalarhiivile DIGAR operaatoriliidest digitaalsete objektide arhiveerimiseks arendatakse pidevalt. 2013. aastal valmis uus kasutusliides, mis võimaldab arhiveeritud objekte kollektsoonipõhiselt sirvida ja alla laadida. 2013. aasta lõpus sisaldas arhiiv ca 112 000 objekti kogumahuga u. 20 TB.

Arhiivisisu varundatakse Eesti Rahvusringhäälingu serverisse.

Digiteeritud ajalehti hoitakse andmebaasis Digiteeritud eesti ajalehed (DEA), kus digiteeritud ainestu maht on 1 300 000 lehekülge ja see kasvab. Alustatud on segmenteeritud ajalehtede METS-ALTO vormingus failide arhiveerimist digitaalarhiivis ja importimist portaali Digitaalne eesti ajakirjandus.

2010. aastast toimub saidipõhiste võrguväljaannete arhiveerimine Eesti Veebiarhiivi (endine ERIKA). 2014. aastal on kavandatud esimene eesti veebi suuremahuline arhiveerimine.

Probleemid

- olemasolev digitaalarhiivi andmemudel ja arhiivitarkvara vajavad täiustamist;
- liiga palju tehakse käsitööd tööloikudes, kus oleks võimalik kasutada automaatseid protsesse;
- kogu resurss kulub sisestusvoo ja jooksvate probleemide haldamiseks, arendamisressurss on puudulik ning kannatavad säilitustegevused;
- kvaliteedikontrolli mehhanismid on kindlaks määramata;
- süsteemi dokumentatsioon on puudulik ja ei ole kättesaadav;
- veebiarhiiv on digitaalarhiivi üks osa, kuid eraldi kasutajaliidesega;
- puudub autoriseeritud töökoht piiratud juurdepääsuga võrguväljaannete kasutamiseks.

Tegevus

- töötada välja digitaalarhiivi funktsionaalsusnõuded ja arhiveerimismeetodid vastavalt määratletud arhiveeritava ainestu valikule;
- töötada välja ja juurutada arhiveerimisliidesed ning failitöötlemiss- ja arhiivihaldamisprotseduurid;
- jälgida regulaarselt arhiivis hoitavate failivormingute arhiivipüsivust ja säilitatavate failide terviklikkust;

- regulaarselt varundada säilitatavad andmed nii RRis kui ka väljaspool;
- analüüsida personalivajadust ning tagada arhiivi haldamiseks ja arendamiseks piisava personali olemasolu;
- luua autoriseeritud töökoht piiratud juurdepääsuga võrguväljaannete kasutamiseks.